

УДК 321.728

Приймак Л. П.,
аспірантка кафедри теорії та історії політичної
науки, Львівський національний університет
ім. Івана Франка (Україна, Львів),
ms.priymak@gmail.com

ПЕРЕДУМОВИ ТА ФАКТОРИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Розглядаються основні теоретико–методологічні підходи до визначення поняття «консолідація», її ролі, місце та значення у процесі трансформації політичного режиму, формуються власне бачення та трактування поняття «консолідація», визначаються основні концептуальні особливості дослідження цього явища, з'ясовуються важливі підходи до трактування факторів та передумов демократичної консолідації, їхні характерні особливості, розглядаються погляди на це й процес зарубіжними та вітчизняними науковцями, аналізуються основні процедурні характеристики консолідованої демократії в контексті демократичного транзиту, виокремлюються передумови та фактори утвердження демократичного політичного режиму.

***Ключові слова:** консолідація, політичний режим, трансформація, фактори та передумови демократичної консолідації.*

Питання демократичної консолідації є надзвичайно важливим, оскільки вона дозволяє визначити часові межі переходу до демократії. Питання про те, коли завершується перехід – з досягненням консолідації нових інститутів чи відразу після їхнього конституційного закріплення, – не є порожнім або ж тільки теоретичним. Від відповіді на нього залежить, чи буде політична система надалі реформуватися або завданням порядку денного буде стабілізація та вдосконалення досягнутого.

Серед науковців не має одностайності, щодо визначення основних передумов та факторів демократичної консолідації. Деякі автори роблять акцент на визначенні правил гри між основними акторами (С. Хантінгтон, Р. Даль, А. Валенсуела, Л. Даймонд), інші – вагомій ролі еліт (Р. Гюнтер, Дж. Хіглі, М. Бартон), частина – на комплексному підході щодо визначення умов демократичної консолідації (Х. Лінца, А. Степана, А. Пшеворського, Я. Василевські). Вітчизняні науковці (Л. Тітар, Л. Лясога, В. Ладані) основні фактори консолідованої демократії поділяє на структурні, діяльнісні та процедурні. Не зважаючи на велику кількість досліджень у цій сфері, питання передумов демократичної консолідації залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті – концептуалізація основних теоретико–методологічних підходів до визначення передумов та факторів демократичної консолідації.

Позиції дослідників, щодо змісту терміну «консолідація», варіюються від мінімалістського визначення до такого розуміння, згідно з яким консолідація включає розвиток усіх інститутів нової демократії: всі види груп інтересів, консолідацію партійної системи, успішну передачу владних повноважень опозиції тощо. В цілому, консолідацію можна визначити як сукупність об'єднаних процесів у суспільстві [2, с. 256]. Класична парадигма транзитології, розглядає консолідацію як завершальну стадію переходу до демократії. Як уже наголошувалося вище, транзитологічна теорія визначає такі етапи транзиту: 1) лібералізація авторитарного режиму; 2) встановлення демократичного правління – демократизація; 3) консолідація демократичного режиму.

Полеміка щодо умов демократичної консолідації існує ще з виникнення теорій демократизації. Так, А. Валенсуела

пов'язує демократичну консолідацію із двома процесами: скасування залишків старої системи, які є несумісними із діями демократичного режиму, та побудовою нових інститутів, які закріплюють нові правила гри. Визначення демократичної консолідації виникає із мінімального визначення демократії, включаючи таємне голосування, всезагальне виборче право та відповідальність уряду [9, р. 48–49, 60–62]. Таке визначення базується на концепції необхідних умов для демократії, яку описував Р. Даль. Таким чином, можна стверджувати, що країни мають консолідовану демократію, коли всі основні політичні сили і діячі, приймають правила демократичної гри, які відповідають мінімальному визначенню демократії, і якщо хто з них не використовує будь–які засоби, що знаходяться поза межами визначених демократичною грою.

На внутрішні умови закріплення правил гри, звертає увагу також Л. Даймонд. Він проводить відмінність між електоральною демократією, яка має формальний характер і ліберальною демократією, яка забезпечує не лише формальну процедуру виборів, але й ефективний захист громадянських прав і політичних свобод. На його думку: «...консолідація – це процес досягнення такої широкої та глибокої легітимізації, за якої всі політичні актори – як на рівні еліт так і мас – вірять, що демократичний режим є кращим для їхнього суспільства, а ніж будь–яка інша реалістична альтернатива, яку вони можуть собі уявити» [5, р. 33]. При цьому, зазначає Л. Сморгун, «...подібна легітимність повинна бути не лише якоюсь абстрактною довірою до системи, але і містити визначенні нормативні обов'язки та біхевіористичні структури» [3, с. 168]. Л. Даймонд, пропонує тезу про існування та характер громадянського суспільства як найважливішої передумови успішної консолідації демократичних інститутів. Розглядаючи громадянське суспільство як сферу публічної діяльності громадян, що розташована між приватною сферою та власне державою і політичним суспільством, Л. Даймонд переконаний, що громадянське суспільство – школа «виховання демократичних поглядів, таких як терпимість, поміркованість, схильність до компромісу та повазі різноманітних поглядів» [5, р. 8]. «Звісно, – продовжує Л. Даймонд, – вирішальною для успіху консолідації є політична інституціоналізація, тому що й сама по собі консолідація є процесом, за допомогою якого демократія більшою мірою визнається громадянами, тим самим мінімалізуючи можливість її розпаду. Проте, громадянське суспільство має змогу відігравати значну роль у створенні та консолідації демократії... чим активніше, плюралістичніше, ресурсомісткіше, інституціоналізованіше і демократичніше громадянське суспільство, тим ефективніше йому вдається знайти компроміс із державою та ймовірніше те, що демократія виникне та утвердиться» [5, р. 8].

Значну увагу у дослідженнях процесів консолідації демократії приділено елітам (Р. Гюнтер, Дж. Хіглі, М. Бартон). Варто зазначити, що консолідація демократії при використанні концепції еліт являє собою процес змін, який здійснюється через вибір різними групами еліт, відносин між яким і ставлення яких до демократії складають ядро проблеми. Боротьба за владу між різними елітарними групами часто перевертає однозначну залежність між демократією і демократичною елітою.

Т. Карл та Ф. Шміттер визначають такі умови встановлення консолідованої демократії: 1) встановлення контролю за прийняттям рішень обраними посадовими особами; 2) проведення регулярних демократичних виборів; 3) загальне виборче право для повнолітніх громадян; 4) широкі можливості для участі громадян на виборах; 5) свобода слова, совісті, самовираження; 6) доступ до альтернативних джерел інформації; 7) право створювати партії та організації, бути їх членом; 8) цивільний контроль за збройними силами [8, р. 54–55].

Л. Даймонд визначає три групи індикаторів, які поєднуючись створюють загальний вектор консолідації демократії: 1) конституційні – наявність дієвої системи конституційного та цивільного права у відповідності до вимог демократії та її використання у розв'язанні конфліктних ситуацій; 2) управлінські – за рахунок суттєвого ресурсного обмеження реакційних політиків та їх прихильників, унеможливлено відродження авторитарного правління або відхід від демократії; 3) психологічні – найбільш ефективним механізмом захисту громадянських інтересів є позитивне сприйняття більшістю населення принципів демократичного управління [5, р. 1–19].

Концепції Х. Лінца, А. Степана, Р. Гюнтера, А. Пшеворського, С. Валенсуели відносяться до так званого комплексного аналітичного підходу, тому, що кожен з науковців розглядає консолідацію демократії як єдине явище, але з наявністю таких основних ознак: легітимність нового режиму є досить високою; демократичні інститути встановлюються на основі єдиних затверджених норм демократії у результаті спільного рішення політичної еліти; відсутність впливової політичної сили, яка б поширювала антидемократичні настрої у суспільстві та відстоювала антидемократичні принципи керівництва; ефективне та стає функціонування демократичних інститутів у системі політичної влади та поетапний характер закріплення демократичних норм.

Український дослідник І. Тітар основні фактори утвердження консолідованої демократії поділяє на структурні та діяльнісні. До структурних факторів належать: соціально-економічний розвиток; громадянське суспільство; соціальні розколи; (формальні) політичні інститути; міжнародне оточення/вплив; політичну культуру; (інститути) нації та держави; характер попереднього недемократичного режиму; модус демократичного транзиту. Автор зауважує, що жоден з цих факторів не може вважатися незалежним від інших, в реальності вони достатньо тісно пов'язані [4, с. 106]. Основні діяльнісні фактори: політичні скандали (здебільшого – викликані корупцією та конфліктами в середині правлячих коаліцій/груп); різкі символічні зміни; соціально-економічна політика (яку проводить уряд країни); ліквідація загрозливих для демократії інститутів попереднього режиму [4, с. 126].

Л. Лясота визначає структурні та процедурні рівні демократизації. Основними структурними передумовами демократизації є: 1) формування національної єдності і відповідної ідентичності; 2) досягнення відносно високого рівня економічного розвитку; 3) поширення культурних норм і цінностей, які передбачають визнання демократичних принципів, довіру до ключових

політичних інститутів, міжособистісну довіру, почуття громадського обов'язку тощо; 4) ефективна державна влада.

Процедурний рівень залежить від: 1) вибору політичних стратегій і тактик перетворень; 2) взаємодії політичних сил; 3) індивідуально-особистісних характеристик ключових політичних акторів; 4) єдності елітних груп, наявності угод та пактів між ними; 5) послідовності дій у напрямі реалізації трансформаційних стратегій [1, с. 67–75].

Серед індикаторів, на основі яких можна стверджувати про консолідацію демократичного режиму, інші дослідники пропонують: 1) чергування конкурентів при владі; 2) тривалість та вага підтримки та стабільність режиму під час економічних труднощів; 3) успішна перемога над невеликою, але стратегічно важливою групою бунтівників та їхнє покарання; 4) стабільність режиму перед радикальною перебудовою партійної системи; 5) відсутність політично важливої анти системної партії чи соціального руху [7, р. 12–13].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що консолідація політичного режиму має поєднувати як єдність усіх процесів так і їхню різноманітність, єдиною умовою цієї різноманітності є її несуперечність уявленню про характер та тип консолідованого режиму. Передумовами та факторами демократичної консолідації є: загальна стабілізація та розвиток демократичних інститутів; наявність широких гарантій прав опозиції, проте існуючі політичні сили не передбачають отримання та реалізацію влади нелегальним шляхом; існування закріплених норм та принципів демократії, що сприяють формуванню конституційного порядку демократичного зразка; наявність та функціонування автономного від держави громадянського суспільства.

Проте, варто зауважити, що визначені умови формування консолідації демократії є досить відносними, але вони визначають особливості демократичного транзиту. З теоретичної точки зору, демократична консолідація визначає особливості функціонування інститутів демократії, а тому вище перераховані фактори є показниками демократичності та стабільності нового політичного режиму.

Список використаних джерел

- Лясота Л. Шляхи до консолідованої демократії. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні записки, 2006. – С. 67–75 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/01-7.pdf
- Политическая энциклопедия / Под ред. Г. Ю. Семигина // В 2-х т., Т.1. – М., 2000. – 551 с.
- Сморгунов Л. Сравнительная политология: теория и методология измерения демократии. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1999. – 376 с.
- Тітар І. Концептуальні засади дослідження консолідації демократії як соціально-економічного процесу. Дис. ... канд. соціологічних наук. 22.00.01 – теорія та історія соціології. Рукопис. – 235 с.
- Diamond L. Defining and Developing Democracy. Developing Democracy Toward Consolidation. – Baltimore, 1999. – P.1–19.
- Diamond L. Is the Third Wave Over? // Journal of Democracy. – 1996. – Vol.7. – №3. – P.33.
- Gunter R., Diamandouros N., Puhle H.-J. The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – P.12–13.
- Karl T. L. and Schmitter Ph. C. Democratization Around the Globe: Opportunities and Risks / Klare Michael T. and Thomas, Daniel

C. (Eds.) / World Security. Challenges for a New Century. – N.Y., 1994. – P.54–55.

9. Mainwaring S., O'Donnell G., Valezuela A. Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective. – South Bend: University of Notre Dame Press, 1992. – P.48–49, 60–62.

References

1. Ljasota L. Shljahy do konsolidovanoj demokratii. Ukraїna: Strategichni priorityety. Analytychni zapysky, 2006. – S.67–75 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://old.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/01-7.pdf

2. Politicheskaja jenciklopedija / Pod red. G. Ju. Semigina // V 2–h t., T.1. – M., 2000. – 551 s.

3. Smorgunov L. Sravnitel'naja politologija: teorija i metodologija izmerenija demokratii. – SPb.: Izdatel'stvo S.–Peterburgskogo universiteta, 1999. – 376 s.

4. Titar I. Konceptual'ni zasady doslidzhennja konsolidacii demokratii jak social'no–ekonomichnogo procesu. Dys. ... kand. sociologichnyh nauk. 22.00.01 – teorija ta istorija sociologija. Rukopys. – 235 s.

5. Diamond L. Defining and Developing Democracy. Developing Democracy Toward Consolidation. – Baltimore, 1999. – P.1–19.

6. Diamond L. Is the Third Wave Over? // Journal of Democracy. – 1996. – Vol.7. – №3. – P.33.

7. Gunter R., Diamandouros N., Puhle H.–J. The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1995. – P. 12–13.

8. Karl T. L. and Schmitter Ph. C. Democratization Around the Globe: Opportunities and Risks / Klare Michael T. and Thomas, Daniel C. (Eds.) / World Security. Challenges for a New Century. – N.Y., 1994. – P.54–55.

9. Mainwaring S., O'Donnell G., Valezuela A. Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective. – South Bend: University of Notre Dame Press, 1992. – P. 48–49, 60–62.

Priymak L. P., graduate student of the Department of Theory and History of Political Science, Lviv National Ivan Franko University (Ukraine, Lviv), ms.priymak@gmail.com

The background and democratic consolidation factors: theoretical and methodological approach

In the article the basic theoretical and methodological approaches to the definition of «consolidation» of its role, place and importance in the transformation of the political regime, formed their own vision and interpretation of the notion of «consolidation», identifies the key conceptual features of the study of this phenomenon, the main approaches being investigated to the interpretation of factors and assumptions of democratic consolidation, their characteristics are considered views on the process and foreign and domestic scientists analyzed the main procedural characteristics of consolidated democracy in the context of democratic transit conditions and factors distinguishes establishment of a democratic political regime.

Keywords: consolidation, the political regime, transformation, factors and prerequisites of democratic consolidation.

Приймак Л. П., аспірантка кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Україна, Львів), ms.priymak@gmail.com

Предпосылки и факторы демократической консолидации: теоретико–методологический подход

Рассматриваются основные теоретико–методологические подходы к определению понятия «консолидация», ее роли, месте и значения в процессе трансформации политического режима, формируется собственное видение и трактовки понятия «консолидация», определяются основные концептуальные особенности исследования этого явления, выясняются важные подходы к трактовке факторов и предпосылок демократической консолидации, их характерные особенности, рассматриваются взгляды на это и процесс зарубежными и отечественными учеными, анализируются основные процедурные характеристики консолидированной демократии в контексте демократического транзита, выделяются предпосылки и факторы утверждения демократического политического режима.

Ключевые слова: консолидация, политический режим, трансформация, факторы и предпосылки демократической консолидации.

***

УДК 329(477)

Стойко О. М., кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (Україна, Київ), strakol@gmail.com

ЦІЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Проаналізовано причини появи тенденції до посилення правового регулювання діяльності політичних партій (конституціоналізація, інституціоналізація), та розглянуто основні цілі цього процесу: узаконення їх діяльності, недопущення одержавлення та підвищення довіри з боку громадян. Вказано на труднощі у зміні партійного законодавства, оскільки воно здійснюється законодавцями, які самі є членами політичних партій. Відзначено, що в Україні перевага надається виборчому, а не партійному законодавству для визначення складу Верховної Ради та органі місцевого самоврядування, формування партійної системи. Сформульовано рекомендації щодо удосконалення правового регулювання діяльності політичних партій в Україні.

Ключові слова: політична партія, конституція, вибори, демократія, легітимність.

В умовах демократії політичні партії є одним з важливих політичних інститутів, роль якого неухильно зростає. Послідовне втілення принципу поділу влади вимагає впровадження системи балансів і стримувань, в результаті чого політичні партії через законодавчий орган отримали можливість не лише визначати склад вищого органу виконавчої влади (створення уряду парламентською коаліцією), а й формувати кадровий склад судової гілки (згода парламенту на призначення та звільнення судів, участь у формуванні конституційних судів тощо). Набуття ними нових можливостей впливу на діяльність органів державної влади вимагає удосконалення законодавства, що запобігатиме зловживанням партіями особливостями свого становища, зберігши при цьому такі їх основні характеристики як добровільність та приватність (належність до громадянського суспільства).

Проблеми законодавчої основи створення і функціонування політичних партій розглядалися як зарубіжними (М. Дюверже, Дж. Сарторі, П. Мейер, Я. Бізен), так і вітчизняними дослідниками (Н. Богашевою, В. Журавським, В. Кафарським, Ю. Ключковським, М. Примушем, В. Шаповалом). Однак спроби вироблення цілісного підходу до розуміння правових інструментів регулювання діяльності партій з'явилися відносно недавно, що зумовлено активним втручанням держави у цю сферу. Хоча ще у 1995 році Р. Кац та П. Мейер [1] передбачали можливу картелізацію партій, що перебувають при владі, неминучим наслідком чого стане посилення спроб держави контролювати цей політичний інститут. Через десятиліття з'явилися праці А. Гауйї [2], Дж. Хопкіна [3], Л. Холмса [4], що висвітлювали окремі проблеми правового регулювання. Майже не дослідженою залишається проблема впливу партійного законодавства на поведінку партій, що перебувають в парламенті і поза його стінами.

Правове регулювання діяльності політичних партій складається з трьох джерел: 1) конституції (закріплення визначення політичної партії у тексті Основного Закону), 2) нормативно–правової бази (спеціальні закони про політичні партії, фінансування їх діяльності, участь у виборах тощо); 3) рішень судових органів: національних та міжнародних (наприклад, Європейського суду з прав людини).

Значення останнього джерела зростає, якщо конституція не містить згадки про політичні партії (США),